

KAPITTEL 2

Diskusjonen om det romlige

Oddrun Sæter

Institutt for estetiske fag, OsloMet – storbyuniversitetet

Sissel Seim

Institutt for sosialfag, OsloMet – storbyuniversitetet

I dette innledende kapitlet skal vi gjennomgå noen teorier om steder, rom og sosiomateriell. Vi vil vise hvordan filosofer og forskere definerer og diskuterer steder og stedstilhørighet, hvordan rom kan sanses og brukes, og møtet mellom ulike praksiser og de tyngre strukturene, det praktisk trege handlingsfeltet, sosiomaterialiteten (Østerberg, 1993). Samspillet mellom mennesker og de fysiske omgivelsene er mangfoldig, og har ulike kvaliteter og konsekvenser. Det kan være et samspill av glede, lek og utforskning, men også et forhold av treghet, taushet og tyngsel. De ulike teoretiske perspektivene vil anvendes på ulike områder hvor barn og unge beveger seg, og dermed vil også perspektivene som benyttes i analysen, være ulike, selv om de samlet sett fanger mangfoldet i det interessante, og kompliserte, forholdet mellom mennesker og de fysiske omgivelsene.

Begrepet «det romlige» brukes i boken både spesifikt om det som rent faktisk er rom (som i et bygg), men også som et generelt uttrykk for rammene, eller det faste vi støter på i våre hverdagslige møter med andre, under ulike fysiske vilkår. «Space and place»-diskursen er et omfattende tema. Kort kan sies at i mange av feltets teorier ses *stedet* som det som kommer først: stedet vi kommer fra når vi fødes, stedet der omsorg omgir oss, og stedet vi identifiserer oss med, det som gir vår hverdag mening (Heidegger, 1975; Relph, 1976; Tuan, 1979). «Det romlige», eller space, er

mer abstrakt, og kan bestå av mange steder (Casey, 1993; Massey, 1994). Noen forskere vektlegger at rom (space) kan omdannes til sted (place) gjennom menneskers handlinger. Heidegger og hans følgere hevder at place kommer først, og danner grunnlaget for vår evne til å forestille oss det romlige, eller *det spatiale*, som samfunnsgeografer gjerne kaller det. Steder kan også ses som elementer i det som kalles *landskap*, som i større grad defineres av topografi og bebyggelsesstrukturer, og som er mer optisk enn sosialt basert. Begrepet landskap er opprinnelig hentet fra hagekunsten i England og Frankrike (Cosgrove, 1985). Det *sosiomaterielle* kommer inn som en teoretisk dimensjon hvor menneskers handlinger har skapt byggverk, veier, infrastruktur, det trege handlingsfeltet, selve materialiteten, som kan stenge eller styre oss, men som også kan overskrides gjennom våre handlinger (Sartre, 2004; Østerberg, 1990).

Emile Durkheim, en av sosiologiens klassikere, var opptatt av den romlige dimensjonen ved samfunnslivet som del av samfunnsformasjonen i større målestokk. Han gikk i langvarig dialog med datidens kulturgeografer, som Vidal de la Blache (se Blache & Lefort, 2015) og Ratzel (1923), om hvordan det romlige skulle forstås i den sosiale analyse (Durkheim, 1978, s. 145–160). Durkheims perspektiv om den sosiale morfologi var forløperen for strukturalisme og semiotisk teori, hvor rommet er en form for tingliggjøring av det sosiale, eller kollektive, et slags «størknet» sosialt liv. Han uttrykker dette slik:

Det er nemlig ikke sant at samfunnet bare består av individer. Samfunnet omfatter også materielle ting, som spiller en viktig rolle i det felles liv. Den sosiale kjensgjerning materialiseres i blant i så høy grad at den blir en del av omverdenen. En bestemt type arkitektur, for eksempel, er et sosialt fenomen. Likefullt er det til dels legemliggjort i hus, i alle slags bygninger, som når de først er bygd, får selvstendig virkelighet, uavhengig av individene. På samme måte er det med kommunikasjonsveiene og transportmidlene, med de instrumenter og maskiner som anvendes i industrien eller i privatlivet, og som uttrykker teknikkens tilstand på ethvert tidspunkt av historien, slik er det med skriftspråkets situasjon – og så videre. Samfunnslivet er her liksom krystallisert og festet til materielle bærere. Herigjennom er det blitt utvendiggjort, og virker på oss fra utsiden (Durkheim, 1978, s. 173).

Vi skal gå litt nærmere inn på dette «krystalliserte samfunnslivet» som Durkheim snakker om. Men mer, eller til forskjell fra Durkheim, er vår interesse rettet *både* mot strukturene, og mot menneskene som handler og samhandler i disse strukturene, og i relasjon til dem. I fortsettelsen viser vi hva vi legger i bokens sentrale begreper og tilnærminger, og hvilke forskjeller de ulike perspektivene representerer.

Eksistensperspektivet

Filosofen Martin Heidegger er sentral i den fenomenologiske tilnærming til stedsforståelse. «Only if we are capable of dwelling, only then can we build», sier Heidegger (1975, s. 160). Heidegger vektlegger elementene i vår grunnleggende *stedsfølelse*, den dype tilstanden av væren i verden. Han bestemmer stedet gjennom dets bebyggelse, det vil si at selve eksistensen har en materiell og stedlig intensjon, hvor den iboende tilstanden er *dwelling* (på norsk sier vi også «dvele», som handler om fordypelse og varighet). For Heidegger betyr dette at vår tenkning er knyttet til tingene, det er gjennom tingene vi er i stand til å forestille oss noe romlig. Vi kan ikke forestille oss noe romlig uten at vi har erfart stedet, eller *location*, som Heidegger kaller det. Dette betyr at vår følelse av det romlige er knyttet til selve vår *eksistens*. Heidegger er kritisert for å være altfor opptatt av landlivets vilkår når han utvikler sin teori om *dwelling*, denne vår væren i verden. Konteksten som han bygger sin stedsforståelse på, er knyttet til bygda mer enn til byen (Cresswell, 1996; Thrift, 1999).

For den som ønsker å studere steder gjennom menneskenes handlinger, blir det *ubevisste* stedsforholdet interessant, ifølge Edward Relph (1976, s. 43). Stedstrekk bestemmes ikke av ytre elementer eller overfladiske erfaringer, men av en ubevisst intensjonalitet, noe som betyr at steder er dype sentre av menneskelig eksistens, lik Heideggers tilnærming. Vårt forhold til bestemte steder kan knyttes til barndomsopplevelser, hvor vi har hatt «bevegede erfaringer», dette utgjør en vital kilde som vi siden orienterer oss ut fra, ifølge Relph. Det er det sansende og handlende individet som utgjør stedene, ikke stedenes funksjoner eller deres innbyrdes figurative orden: «An individual is not distinct from his place, he is that place.» (Relph, 1976, s. 43). Til forskjell fra Heidegger legger Relph også

vekt på at steder skapes og nyskapes gjennom hverdagens gjøremål, og vedlikeholdes gjennom ritualer, minner og myter. Steder kan inngå i en felles symbolverden, hvor stedsselementene forteller historier om livet: «In this context places are «public» – they are created and known through common experiences and involvement in common symbols and meanings» (Relph, 1976, s. 34). Dette understreker at stedsforhold skal forstås som nyskapende prosesser, som ikke bare inkluderer det subjektive, men også det intersubjektive, eller det sosiale, ved steder.

Objekter og trekk ved verden, og stedet, erfares ved deres mening for oss, og kan ikke adskilles fra denne mening, sier Relph: «places are essentially focuses of intention» (Relph, 1976, s. 43). Selv om Relph har en ontologisk tilnærming til steder, avviser han den absolutte heideggerske tilknytning; en stedsfølelse dreier seg ikke om enten å være tilknyttet til et sted eller ikke, det finnes mange former for relasjoner mellom mennesker og steder. Og det som oppleves som steder for oss, kan være knyttet til vår bevissthet om steder heller enn til stedenes egenkarakter.

Vi er heller ikke nødvendigvis hjemløse eller rotløse i dag, slik Heidegger hevder. Relph vektlegger ulike måter å være «innenfor» eller «utenfor» ulike steder:

From the outside you look upon a place as a traveller might look upon a town from a distance: from the inside you experience a place, are surrounded by it and part of it. The inside-outside division thus present itself as a simple but basic dualism, one that is fundamental in our experiences of lived-space and one that provides the essence of place (Relph, 1976, s. 49).

Men «the essence of place» kan problematiseres. Innsideperspektivet er viktig for å erfare «det levde rom» (se Lefebvre senere). Utenfraperspektivet gir muligheter til å fange essenser av steder, for eksempel slik kunstnere kan fange dem (Sæter, 2003). Noen essenser av steder kan også fanges ved å beskrive deres funksjoner, for eksempel kan et senterområde i en drabantby beskrives gjennom service for innbyggerne, eller utbygging av kollektivtransporten. Essensielle beskrivelser fanger likevel ikke inn det levde livet på stedet, det som handler om mer enn én måte å se steder på:

Identity of place is as much a function of intersubjective intentions and experiences as of the appearances of buildings and scenery, and it refers not only to

the distinctiveness of individual places but also to the sameness between different places (Relph, 1976, s. 44).

Relphs budskap er at steders identitet like mye er basert på menneskers erfaringer som av hvordan bygningene fremtrer, men også at et sted kan ligne på mange andre steder. Dette får konsekvenser for måten vi tenker om steder på, de har sjelden eller aldri noen *essens* som alle kan enes om. For noen kan en stor skulpturpark representere en kunstopplevelse, for andre kan den representere en fotballøkke for barn og unge som bor i nærheten.

Konsekvensen av å fokusere på handling og samhandling, eller det intersubjektive, som Relph benevner det, er at en som forsker blir mer opptatt av å studere hvordan personer, individer eller grupper, *identifiserer seg med* steder, mer enn å studere «stedenes identitet» (jf. Sæter, 2003).

Dramatisering av steder

Vi ser nyanser mellom de Heidegger-inspirerte stedsteoretikere. Et nøkkelbegrep for Yu Fu Tuan (1979) er *erfaring*, hvor han vektlegger hvordan det intensjonale, det vil si bevissthetens rettethet, og det følelsesmessige, møtes. Dette innebærer at å erfare er aktivt og intensjonalt, det vil si rettet mot noe, som hvordan en sanser verden, hvilke følelser en får for omverden, og hvilke tanker en gjør seg om disse erfaringene. Erfaringene kan være direkte og nære eller indirekte og idébaserte, mediert ved symboler. En kan erfare sitt hjemsted både personlig og som idé, men en kan likevel ha problemer med å *uttrykke* sitt forhold til stedet. Men dersom en har vansker med å uttrykke sitt forhold til steder, kan dette likevel bli «provosert fram» til en artikulering blant innbyggerne. Den følelsesmessige tilknytningen til steder kan nemlig forandres, utvides eller forsterkes når innbyggerne føler en trussel utenfra, reell eller imaginær. En følelsesmessig tilknytning kan også synliggjøres ved at bestemte særtrekk *dramatiseres*:

Places can be made visible by a number of means: rivalry or conflict with other places, visual prominence, and the evocative power of art and architecture, ceremonies and rites. Human places become vividly real through dramatization. Identity of place is achieved by dramatizing the aspirations, needs, and functional rhythms of personal and group life. (Tuan, 1979, s. 178).

Tuan viser at konflikter rundt steder kan synliggjøre noen særtrekk, men ulike seremonier og ritualer kan også dramatisere steders særtrekk. Det interessante ved steder er ofte det som er vanskelig å artikulere. Kunstnere kan ofte være de som fanger inn slike subtile relasjoner, hevder Tuan. Det paradoksale ved forfattere og kunstners tilnærming til steder er at tanken skaper distanse, men gjennom distanse kan en også oppnå en historisk nærhet til stedet som er i fokus (Tuan, 1979, s. 148).

Byplanlegging kan utløse sterke følelser og reaksjoner. Planlegging kan derfor være en måte å dramatisere på. Men Tuan stiller seg kritisk til ideen om at steder kan planlegges:

Professional planners, with their urgent need to act, move too quickly to models and inventories. The layman accepts too readily from charismatic planners and propagandists the environmental slogans he may have picked up through the media ... Yet it is possible to articulate subtle human experiences. Artists have tried – often with success. (Tuan, 1979, s. 7)

Planleggerne handler for raskt og baserer seg for mye på modeller, og menigmann sluker ofte dette som karismatiske planleggere og medier lanserer, hevder Tuan. De ofte skjulte, men også enkle relasjoner mellom individer og steder, er vanskelig å innlemme i *design* av steder, mener han.

Et sentralt poeng hos Tuan er også at «space allows movement, place is pause; each pause in movement makes it possible for location to be transformed into place» (Tuan, 1979, s. 6). Det er mulighetene for pauser som gjør rom til steder; det er sjelden en kan utvikle tilknytning til personer eller steder bare ved å passere, selv om «kjærlighet ved første blick kan etterlate varige spor» (Tuan, 1979, s. 6). Hvis tiden representerer bevegelse, representerer stedet stopp, sier Tuan. Men å stoppe kan bety flere ting, det tar for eksempel tid å utvikle røtter til steder, men en kan også ved kortere opphold oppleve «a sense of place», en stedsfølelse, sier han.

Kroppen og stedet

Filosofen Edward Casey (1996) ønsker å vise selvets tilknytning til steder, men hvor det er *kroppen* mer enn bevisstheten som formidler denne

tilknytningen. I refleksjoner om det kroppslige ved steder bygger også han på Heideggers fenomenologiske tilnærming, hvor værenstilstanden, *dwelling*, vektlegges (Casey 1996, s. 409), men også på Bourdieus praksisteori (Bourdieu, 1992) og Merleau-Pontys (2000) «kroppsfenomenologi», hvor det ubevisst intensjonale, mer enn den bevisste rettethet mot en gjenstand, er sentralt. Utsagnet «Jeg er ingen betrakter, jeg er involvert» ligger i denne holdning, hvor kroppen er formidler (*mediator*) mellom tanke og verden (Tilley, 1994, s. 12).

Den første og primære stedserfaring er kroppslig og innskrives i kroppen som en type *habitus*, mener Casey (1996). Denne erfaringen kan sammenlignes med det Heidegger kaller *habitation*, det vanemessige, eller også *habitus*, som viser til en kroppslig tilbøyelighet, slik Pierre Bourdieu (1992) anvender dette begrepet. I dette perspektivet blir kroppen både utgangspunkt og hjemkomst for stedserfaringer. Vi preges av steder, og preger selv steder. Våre stedserfaringer er «embodied», kroppsliggjorte. Casey (2001) kaller disse subjektive stedserfaringer for «det geografiske selvet». Med dette mener han at vi kan ikke forestille oss grenser og romlighet før våre kropper har erfart steder. Casey argumenterer mot kartesianske teorier som hevder at «space» transformeres til «place», samt modernitetens adskillelse av selvet og stedet:

Place ... is the immediate ambiance of my lived body and its history, including the whole sedimented history of cultural and social influences and personal interests that compose my life-history. (Casey, 2001, s. 404).

Stedene innskrives i kroppen som del av ens livshistorie, slik innlemmes individet også i en sosial kontekst. Vi er samtidig skapt av steder, og medskapere av steder. Men steder tynnes ut, de blir mer like og angår oss mindre, sier Casey. Selvet er likevel i stand til å skille steder fra hverandre, det er rustet til å binde seg til *ulike* steder. Gjennom sin mobilitet blir individet mer refleksivt, «ikke så bundet til hjertet», i en form for kompensatorisk logikk: «The more places are thinned out, the *more*, not the less, may selves be led to seek out thick places in which their own personal enrichment can flourish.» (Casey, 2001, s. 408). Individet søker «tykke steder» hvor det kan vokse. Casey bruker noen bilder på dette à la disse: Byleiligheten innredes med omhu, som et tykt sted, der beboerens *habitus*

angir fordelingen av tingene i rommet: i drabantbyen skaper innbyggerne rituelle rom som representerer dem selv; den unge graffiti-skriveren velger sine habituelle rom, drabantbyens materiell, som sete for intensiv selvpresentasjon og estetisk praksis. Gjennom habitus er du disponert, «it comes without saying», men gjennom habitus kan du også skape nytt. Ved å gå fra det mer passive «habitus» til «habitation», ønsker Casey å vise mer bevegelse i måten å se steder på, og dette skjer ved å gå til opprinnelsen av «habitation», som er «habere», å ha og holde. «Jeg *har* stedet i sikte, og jeg *holder* ved det», noe som kan gjelde så vel nomaden som den bofaste. Minnene om stedet festes i kroppen, som kroppsminne, i kraft av at vi nettopp «holder ved» situasjonen, vi erfarer ting utover øyeblikket. Stedene innskrives i kroppen, men steder er også gjenstand for vår *subjection*, steder finnes i kraft av at vi befinner oss her, som kropp.

Et sted har ikke horisont, slik *landskapet* har, sier Casey. Landskapet er i større grad gjenstand for vår persepsjon. Et landskap strekker seg ut, og inneholder steder. Kroppen drar stedet inn, landskapet drar oss ut i ubegrenset utstrekning, det er stedenes nett uten oss, det er relasjonen mellom hjerte og kosmos (Casey, 2001, s. 418). Både landskapet og kroppen er sentre for «det geografiske selvet». Uten landskapet ville vi måtte forbli (fanget) på stedet, uten kroppen ville vi ikke merke stedene.

Kroppen som det første sted er også sentralt i feministiske perspektiver om rom og sted, hvor Platons begrep «chora» har fått en viktig plass. «Chora» betegner rommet mellom «being» og «becoming», eller «the space in which place is made possible» (Watson & Gibson, 1995, s. 3). I noen studier stilles spørsmålet om hvor kvinnene befinner seg i de offentlige rom, for eksempel i den moderne byen, i den urbane representasjon og det urbane språk, og i kunnskapsspråket (Hearn, 1992; Wilson, 1995).

Hva betyr disse perspektivene for de eksemplene vi viser i denne boken, som handler om barn og unge og deres samspill med materialiteten, i byrom, på steder og i bygninger som er del av deres hverdag? Hvordan kan de brukes til å analysere barn og unges erfaringer med byen som sted, strukturene og de materielle omgivelsene som omgir dem? De perspektivene vi har vært innom så langt, vektlegger dette å være i verden, kanskje kan vi endog kalle det å «bo i sin egen kropp». Men vi bor også i hus, og på steder. Vi har kjente mennesker rundt oss, noen er familie,

andre er profesjonelle som bistår oss utenfor hjemmet, og som befinner seg i bygg og omgivelser som er designet for spesiell bruk. Vi lærer og vi mestrer ulike oppgaver i det daglige, vi leker og fantaserer og forestiller oss. Vi er i bevegelse på samme tid som vi er i ro, på våre steder. Dette kjente og gjentakende representerer en trygghet for mennesker i vokster, som barn og unge. På samme tid kan de hverdagslige rammene representere utrygghet. Det gjentakende og antatt trygge kan ha en motsatt virkning, det kan skape utrygghet og vantrivsel, og kaos mer enn forutsigbarhet. Kapitlene våre vil vise trekk av alt dette.

Fra et perspektiv av varighet og stabilitet har vi åpnet opp for en større grad av mobilitet i spørsmålet om steder og rom. Vi skal fortsette på denne stien, og se nærmere på perspektiver som i større grad åpner opp for forskjeller og forandring.

Det andre stedsblikket

Den ontologiske tilnærming til steder, lik Heideggers, Relphs og Tuans tilnærminger, vektlegger i liten grad forskjeller, det at våre ulike disponeringer skaper forskjeller i erfaringer.

I begrepet «othering», som handler om ulike former for utenforskap, finner vi språk og perspektiver som har vært utelatt i teori om steder, og som rommer både kvinnelige erfaringer, og erfaringene til marginale grupper, de som faller utenfor. Slike perspektiver på rom og sted har særlig kommet fra feministisk og postkolonial tenkning (Soja, 1996, 1999). Perspektivene innebærer at en stiller spørsmål ved hegemoniske betydninger, og går inn i diskusjoner for å formidle andre måter å se og erfare steder på enn de hegemoniske, eller ideologisk produserte. Edward Soja bruker den afro-amerikanske kvinnelige forskeren bell hooks som representant for denne kritiske vei:

It was this marginality that I was naming a central location for the productions of a counter-hegemonic discourse that is not just found in words but in habits of being and the way one lives. As such, I was not speaking of a marginality one wishes to lose, to give up, but rather as a site one stays in, clings to even, because it nourishes one's capacity to resist. It offers the possibility of radical perspectives from which to see and create, to imagine alternatives, new worlds ... Space

can be real and imagined. Spaces can tell stories and unfold histories. Spaces can be interrupted, appropriated and transformed through artistic and literary practice ... (hooks siteres i Soja, 1999, s. 271)

Her erklærer bell hooks (2015) – hun velger små bokstaver i sitt navn – en mothegeemonisk diskurs, både gjennom ord og handlinger, og en diskurs som styrker motstanden og er grunnlag for et annet og kreativt blikk. Rom kan fortelle historier og avdekke historie, rom kan tilegnes og transformeres gjennom kunst og litterær praksis, sier bell hooks. Steder kan romme både det tradisjonelt sansbare og de subjektive erfaringer, men i tillegg også «annerledeserfaringene» eller det marginaliserte blikket. Dette blikket er kritisk til makten, eller til hegemoniske oppfatninger om hvem som «eier» rommene, og hvem som kan handle i dem og uttrykke seg i dem.

I stedsbaserte prosesser vil vi ofte bli konfrontert med spørsmålet om hvilke handlinger som passer eller er «out of place», om rent om urent (Douglas, 1997). Derfor kan det i noen tilfeller være interessant å se hvordan steder synliggjøres når «upassende» handlinger finner sted i dem, slik Ted Cresswell (1996) viser i sin bok *In Place, Out of Place*. Han bruker ulike motstandshandlinger, blant annet urban graffiti, som eksempel på handlinger som anses som «out of place», og blir gjenstand for sterke reaksjoner og diskusjoner.

Den sosiale ingeniørkunsten som har skapt våre byer, har begrenset våre visjoner, sier Elisabeth Wilson (1995). Hun mener at vi trenger et annet blikk, et som kan fange byen som natur, eller som drøm. Biologen Donna Haraway (1991) er også en som er kritisk til ett dominerende blikk. Hun argumenterer for at alle blikk er aktive, og at det situerte blikk er mer objektivt enn dette blikket som vi er opplært til å tro er objektivt, «det mannlige, hvite, altoverskuende tekno-blikket», eller vitenskapen: «There are only highly specific visual possibilities, each with a wonderfully detailed, active, partial way of organizing worlds» (Haraway, 1991, s. 116). Dette innebærer en respekt for ulike, og aktive, måter å sanse og erfare steder på; slik kan vi øves opp i respekt for andre blikk enn vårt eget. Dette lokale blikket kan også være beslektet med en heideggersk holdning, hvor vi tør å «dvele», men hvor «transform» heller enn «transcendens» er holdningen, hvor subjekt og objekt bor i samme kropp,

ansvarlig for ulike måter å se på (Haraway, 1991, s. 116–117). En slik holdning gir plass for motstridende oppfatninger, «contestations», steder åpne for andre blikk enn «mesterblikket», hvis øye produserer, tilegner seg og ordner alle forskjeller (Haraway, 1991, s. 119), det gir plass for en kollektiv subjektposisjon, situert et sted:

Its images are not ... the view from above, but the joining of partial views and halting voices into a collective subject position that promises a vision of the means of ongoing finite embodiment, of living within limits and contradictions, i.e., of views from somewhere. (Haraway, 1991, s. 123).

Denne posisjonen er semiotisk, fortolkende og kritisk på samme tid, sier Haraway.

Dette andre perspektivet, som også er kalt «det tredje perspektivet» (Soja, 1996, 1998) åpner opp for et større mulighetsrom. Dette er viktig for å forstå barn og unge som er i den dannende fasen i livet, og deres bruk og erfaringer med rom og steder. Å innlemme de unge som er annerledes, i en større helhet, hvor det er plass for variasjon og forskjellighet, handler om det vi i dag kaller integrering og mangfold. Om en har en funksjonsnedsettelse eller er det stille barnet i klassen, har en likevel rett til et verdig og deltakende liv, hvor omgivelsene representerer trygghet, utfordring og utfoldelse. Da er det også viktig at de fysiske omgivelsene er kompatible med kroppens ulike muligheter, at bygget er designet for forskjellige aktiviteter, at parken er trygg, og å forstå at «utagerende utfoldelse» kan være uttrykk for kreativ bruk av de fysiske omgivelsene, og oppfatte det som ressurser heller enn problemer.

Det relasjonelle perspektivet

Mye av stedsforskningen er i dag preget av poststrukturelle perspektiver, hvor kompleksiteten og det relasjonelle fremheves. Samfunnsgeografen Doreen Massey (1994) stiller spørsmålet om hvordan vi tenker om lokalitet, eller *community*, i en tid hvor vi ser at alle steder ligner hverandre, de samme kjedebutikker, den samme musikk og den samme mat finnes over alt. Hvordan kan vi da snakke om steder som unike, forskjellige fra andre? Massey bekymrer seg ikke over disse prosessene,

hun mener steder er i stadig utveksling med omverden, vi kan uansett ikke trekke noen klare stedsgrenser, grensene er heller porøse, sier hun. Massey vil bort fra dikotomiene, som insider–outsider, us–them, og så videre. Det finnes ikke klare stedsidentiteter, hevder Massey, og kritiserer dermed den sentrale diskursen i humangeografien, *the sense of place*. Massey er mer opptatt av *relasjoner* mellom mennesker og steder enn kategorier:

Instead then, of thinking of places as areas with boundaries around, they can be imagined as articulated moments in networks of social relations and understandings, but where a large proportion of those relations, experiences and understandings are constructed on a far larger scale than what we happen to define that moment as the place itself, whether that be a street, or a region or even a continent. And this in turn, allows a sense of place which is extroverted, which includes a consciousness of its links with the wider world, which integrates in a positive way in the global and the local. (Massey, 1994, s. 154–155)

Massey vektlegger at steder ikke nødvendigvis er harmoniske, de kan være konfliktfylte, som i byutviklingsprosesser. Hun bruker Docklands i London som eksempel, et sted hvor det har vært mange interesser i konflikt knyttet til et goldt finanskompleks tett opp til de gamle by- og boligområdene. Massey sier ikke at steder ikke finnes, men vektlegger at steder er i endring over tid, og at steder ikke kan fanges ved sin essens, men ved sine relasjoner.

Jonathan Metzger (2014) utdyper Masseys tilnærming. Han kritiserer todelingen mellom mennesker og omgivelsene, eller adskillelsen mellom objektive og subjektive kvaliteter ved steder. Han fremhever at det eksisterer en relasjon mellom subjekt og objekt, der alle kvaliteter ved steder fremkommer. Han viser også til at disse multiple subjektposisjoner, og dermed mange ulike versjoner av et sted, er kilde til konflikter. Fordelen er likevel at mangfoldet av aktører bedre kan ivareta et mangfold også i bruk og i undersøkelser av steder (Metzger i Paulsson, 2016, s. 45).

Også aktør- og nettverksteori, som har sterke referanser til Masseys relative perspektiv, er kommet til i landskapet av sammenstillingen handling og materialitet. Perspektivet bygger på ideen om en kontinuerlig utveksling av menneskelige handlinger, teknologi og natur, noe

som kan gi observerbare, relasjonelle effekter (Paulsson, 2016). Aktør-nettverkperspektivet hevder å unngå essensialistiske tilnærminger, i en såkalt relativistisk ontologi, noe som betyr at verken mennesker eller gjenstander har innebygde egenskaper, alt er i bevegelse og står i relasjon til hverandre. Et annet viktig poeng ved dette perspektivet er at steder ikke har varige kvaliteter, de skapes kontinuerlig. Derfor har også Emma Paulsson tittelen *Göra plats. Graffiti, kommunal förvaltning og plats som relationell effekt* på sin doktoravhandling fra 2016; selve «görandet» er sentralt.

Aktør-nettverksteorien (ANT) anses av noen kritikere å være mer en pragmatisk metode enn en teori, og som også har i seg en essensialistisk dimensjon gjennom å tillegge materielle objekter handlende egenskaper, under benevnelsen aktanter (Whittle & Spicer, 2008). Tross kritikken viser dette perspektivet likevel at det er viktig å se mennesker og deres omgivelser som relasjoner som virker sammen. Dette perspektivet er også anvendt i noen av artiklene i boken.

Produksjon av rom

Fra det ovenstående går vi videre i retning av mer systemkritiske perspektiver, som åpner opp for nye posisjoner av romlighet og forskjellighet. Filosofen og sosiologen Henri Lefebvre (2000 [1974]) er en sentral teoretiker her.

Lefebvre er opptatt av *produksjonen* av rom, basert på Karl Marx' tenkemåte. Men Lefebvre vil overskride den tradisjonelle marxistiske tilnærming om forholdet mellom arbeid og kapital, han tar også inn mer fenomenologisk inspirerte tilnærminger, som lesning av tegn og symboler. Han vektlegger hvordan «hverdagslivet» ikke er en integrert del av produksjonslivet, dette er ulike rom. Lefebvre er opptatt av hvordan hverdagslivet til mennesker i byer består av motsigelser, det inneholder mer enn å overleve og produsere; mennesker vil skape og leke, men de vil også ha sikkerhet og visshet, og de vil ha plasser og tid til å møtes. Moderniteten tilbyr ikke en slik helhetlig levemåte. På grunn av det oppdelte og oppløste ved moderniteten, og på grunn av at det er ulike «systemer» som ivaretar individuelle og lokale behov, fokuserer Lefebvre blant annet på hverdagslivets *elendighet*,

og hverdagslivets *makt*. Det er i hverdagsrommet både forurensning, knapphet (på boliger, arealer, etc.) og sosiale motsetninger oppstår, men det er også her kritikken fødes og visjonene kan skapes.

Ifølge Lefebvre produseres rom både gjennom institusjonaliserte ordninger, og ved diskurser og symboler. Både de skjulte koder, de begrepsmessige bilder og den sosiale kunnskapen inngår i slike prosesser. Lefebvre inndeler prosessene i en *triade*: *romlig praksis*, *rommets representasjoner* og *det representative rom* (Lefebvre, 2000, s. 38). Det første rom, romlig praksis (*l'espace perçu*), angir spesifikke rom for spesifikke handlinger, som fabrikken, skolen, etc., og er fysisk adskilte rom. Disse rommene utvikles over tid, de sikrer kontinuitet og en bestemt type samfunnsmessig sammenheng, og krever en viss kompetanse og spesifikk praksis fra samfunnsmedlemmenes side.¹ I flere av artiklene i boken møter barn og unge en verden av profesjonelle tilhørende disse samfunnsinstitusjonene.

Det neste rombegrepet til Lefebvre, rommets representasjoner (*l'espace conçu*), består av de begreper planleggere, forskere og andre sosiale entreprenører har om rom, formidlet via tegn og diskurser. Dette representerer den dominerende diskurs om rommet. Her ligger en bestemt type *orden* til grunn for produksjon av rom, enten det er monumenter, fabrikker, kontorbygg eller bolig- og byområder.

Den siste type rom, det levde rom (*l'espace vécu*), er hverdagslivets rom, det levde rom, beboernes og brukernes rom, men også beskrivende kunstneres og filosofers rom. De fysiske rom tas i bruk på en symbolsk måte av disse, de representeres ved ikke-verbale symboler og tegn, og adlyder ikke «ordensregler», de er rom mer følt enn tenkt. De er komplekst sammensatt og inneholder de mer skjulte sider ved det romlige. Disse rom er derfor vanskelig å utforske. De er også de dominerte rom, som arkitekter og planleggere søker å intervensere i og forandre (Lefebvre, 2000, s. 33 og 38–39).² I boken viser vi til prosesser hvor både det planlagte og det mer

1 Kirken kunne ikke eksistere uten kirkene, sier Lefebvre.

2 Det kan være noe uklart hva som er forskjellen på det levde rommet og den romlige praksis. Merrifield (2000) vektlegger at dette tredje rommet, praksis, fungerer som et slags bindeledd mellom det tenkte og det levde rommet, det er dette vi ser, handler i og beveger oss i og mellom, og som gir oss en slags romlig kompetanse. Tredelingen gjør at det ene rommet gir mening til de to andre. Tredelingen ovenfor gir også assosiasjoner til henholdsvis rom (abstrakt), sted (befolket, levde) og landskap (nettverk av steder eller spesialiserte rom).

skjulte, eller hemmelige, kan gis rom gjennom både de profesjonelles deltakelse og de unges handlinger.

Lefebvre polemiserer mot romteori som bygger kun på minner og spor, erindring og refleksjon (Lefebvre, 2000, s. 17). Heideggers «dwelling»-perspektiv er folkløse og flukt, og mer tid- enn romorientert, sier han. Her er «being», varigheten, viktigere enn rom og produksjonsprosesser. Og «minner» har en tvangsmessig virkning innen kunst, poesi og filosofi, og gir byene en nostalgisk aura, her bidrar Bachelard «med sine skuffer og kister», og Heidegger er med på å helliggjøre dette kvasireligiøse absolute rom. Bakenfor står «mother Nature» med kosmisk kraft og synger (Lefebvre, 2000; Heidegger, 1975, s. 121). Slike perspektiver er fetisjeringer, mener Lefebvre. Som Casey og feministene ønsker han å føre *kroppen* inn i teorien, dette som en motvekt mot metaforiseringen i samfunnet (Unwin, 2000, s. 16). Som frigjørende strategi fra det abstrakte rommet fylt av orden og konsistens må brudd og uorden kunne oppstå spontant, i form av festivaler og dramaer, hvor gatene tas i besittelse av det levde livet. Livet i byene må preges av *festen*, mener Lefebvre, «festivals are the veritable antithesis of bureaucratic domination and ordering» (Merrifield, 2000, s. 179).

Lefebvre er også opptatt av hvordan vår sivilisasjon og vår produksjonsmåte ødelegger og forbruker naturen. Ved at naturen tapes av syne, vil den også gå tapt fra tanken og omtanken. Også *historien* må trekkes inn, men i større skala enn de subjektive minner og landsbylivets lille historie, setet for «being».

Siden Lefebvre er ute i politisk ærend, blir selve produksjonsprosessen og dens historie mer sentral enn de prosesser som har betydning når det gjelder sansning, erfaringer og endringer i mindre skala, de som kan ha en viktig betydning i menneskenes hverdagsliv. Men Lefebvres perspektiv kan være virksomt i analyse av hvordan skaping av rom og symboler uttrykker makt og interesser, og det kan anvendes for å avdekke hvordan hverdagslivets «levde rom» blir holdt skjult, men virker i hverdagslivets forestillinger.

Ikke rom, men «sosiomateriell»

Er Lefebvre like mye romfetisjist som dem han kritiserer? Å fokusere på rom, som Lefebvre gjør, er å tillegge rommet sosiale egenskaper, noe som

fører til en form for romfetisjisme, sier Manuel Castells (i Østerberg, 1998, s. 26), noe som minner om ideologi, i marxistisk forstand.

Dag Østerberg har utviklet en teori om det *sosiomaterielle*. Han bygger sitt perspektiv på filosofen Jean Paul Sartre, og i særdeleshet hans begrep om *det praktisk-trege handlingsfeltet* (Sartre, 2004). Mer enn å fokusere på rommet som geografisk enhet vektlegger Østerberg «omverdenens motstand», eller de stoffer vi former og omformer i vår daglige virksomhet, disse som samtidig representerer en treghet i forhold til menneskenes handlinger. Dette uttrykkes i begrepet *sosiomateriell*, hvor omgivelsene fremstår som et *sosiomaterielt handlingsfelt*, som «henverder seg til menneskene i feltet, som svarer tilbake gjennom sin adferd» (Østerberg, 1998, s. 27). For Østerberg er det romlige del av menneskenes virksomhet, og inngår som formidler, eller *mediator*, av sosial samhandling og maktrelasjoner, og representerer *faktisiteten* ved våre handlinger, det som kan oppleves å stå i veien. I ulike situasjoner kan menneskenes *prosjekter* overskride faktisiteten og virke frigjørende. Motsatt skapes *avmakten*, hvor materiellet forhindrer en faktisk overskridelse. Overskridelsen kan også være imaginær, gjennom drømmer og fantasier, vi kan også sprengte oss gjennom den stengende materialiteten ved hjelp av kunst og andre forestilte tilstander. I sin studie av Oslo bruker Østerberg (1998, s. 29) hovedbegrepene *tyngsel* og *avlastning* for å vise hvordan materiellet kan oppleves som faktisitet, eller være frigjørende.

På tross av ikke å ville fokusere på det romlige som utstrekning, gjør likevel Østerberg (1998) delvis dette. Han leser Oslos ulike sedimenter og beskriver deler av byen som representativ for ulike epoker i byens historie. Han kommer ikke utenom å analysere Oslo som utstrekning og lokalitet, knyttet til tid, makt, bytenkning og estetiske forbilder, i tråd med Lefebvres semiotiske perspektiv. Østerberg er likevel mer opptatt av å lese dette som *spor*, enn som arena eller «medspiller» i det sosiale livet, selv om han også gjør det (Østerberg, 1993, s. 129–30). Det sosiomaterielle perspektivet viser hvordan avmakt skapes. For innbyggerne er graffiti et overgrep som de føler avmakt overfor, men byplanlegging kan også oppleves slik. Avmakten kan også oppleves på mange nivåer, avhengig av hvilket blikk en legger på prosessene, om det er innbygges, profesjonelles, eller de som skal kontrollere at «plasslover» overholdes. I det

siste tilfellet vil nok Østerberg interessere seg for hvem som i størst grad besitter den formelle makten til å sette avmakten til side (Sæter, 2003).

Østerberg er kritisk til et overdrevent fokus på det romlige, han er mer opptatt av dynamikken mellom materiell og mennesker i den daglige virksomhet, og på samme tid samfunnsbygging i større format. Men det ene perspektivet, som Lefebvres «produksjon av rom», utelukker ikke det andre, det sosiomaterielle perspektivet.

I denne siste gjennomgangen av perspektiver har vi beveget oss mer inn i strukturenes orden, representert ved Lefebvre og Østerberg. Begge bygger på Marx, men har ulike tilnærminger: Lefebvre er fokusert på det romlige, Østerberg på sosiomaterialiteten, begge er likevel opptatt av at samfunnet som fysisk kropp kan overskrides, gjennom handling, refleksjon, lek, aktivisme og opprør. Lefebvres utgangspunkt er at produksjon av rom skal forstås som pågående prosesser av sosiale interaksjoner, ikke som produkter av slike interaksjoner, det innebærer at det er muligheter til overskridelse, gjennom handlinger: «Itself the outcome of past actions, social space is what permits fresh actions to occur, while suggesting others and prohibiting yet others.» (Lefebvre, 2000, s. 73). Lefebvre er mer opptatt av *festen* som overskridende mulighet, mens Østerberg trekker individet sterkere inn, det kan bryte stengslene og frigjøres.

Her kommer vi inn på de tyngre strukturene, enten vi snakker om byen som sted for utfoldelse, eller bygningers språk, som kan fortelle om tyngsel eller avlastning. Tunge strukturer kan avspeiles i de små, hvor noen praksiser tilrettelegges bedre for noen enn for andre. «Hvem har makten?» er spørsmålet som ligger i dette perspektivet. Hvordan kan vi overskride stengende strukturer? sier den unge i opprør.

Oppsummering

I denne gjennomgangen har vi vist at steder, rom og sosiomaterialitet kan forstås på ulike måter, og at det åpner opp for ulike muligheter, men også stengsler. Vi har også vist at det romlige ikke har noen mening uten mennesker, og det er gjennom stedserfaringer at vi også kan forestille oss noe romlig. Steder kan heller ikke fanges som et lukket rom, med varige kvaliteter. Så lenge det er mennesker her, er de i forandring. En

ontologisk tilnærming, hvor individene skaper steder kontinuerlig gjennom «dwelling» og hverdagens meningsskapende handlinger, må også forstås som prosesser, hvor det er plass for ulike blikk, også det marginaliserte. Steder har landemerker, bygninger og møteplasser, men steder er også i bevegelse, de er porøse og forandrer seg over tid. Steder kan inngå i en relasjonell forståelse, men også en type materialitetsforståelse, hvor det praktisk-trege handlingsfeltet styrer våre handlinger. Men materiellets makt er ikke total. Feltet kan overskrides gjennom vår evne til å handle. Dette viser vi også i denne boken.

Referanser

- Blache, V. de la, & Lefort, I. (2015). *Principes de géographie humaine*. Paris: ENS éditions.
- Bourdieu, P. (1992). *Distinction. The Social Critique of the Judgment of Taste*. London and New York: Routledge.
- Casey, E. (1996). How to Get from Space to Place in a Fairly Short Stretch of Time: Phenomenological Prolegomena. I S. Feld & K.H. Basso (red.), *Senses of place*. Santa Fe/New Mexico: SAR Press.
- Casey, E. (2001). Body, Self and Landscape. I P. Adams et al. (red.), *Textures of Place. Exploring Humanist Geographies*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Cosgrove, D. (1985). Perspective and the evolution of the landscape idea. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 10(1), s. 45–62.
- Cresswell, T. (1996). *In Place, out of Place. Geography, Ideology, and Transgression*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Douglas, M. (1997). *Rent og urent: en analyse av forestillinger omkring urenheter og tabu*. Oslo: Pax Forlag.
- Durkheim, E. (1978). *Selv mordet*. Oslo: Gyldendals fakkell.
- Haraway, D. (1991). Situated knowledges: the science question in feminism and the privilege of partial perspective. I D. Haraway (red.), *Simians, cyborgs and women: the reinvention of nature* (s. 188–201). London: Free Association Books.
- Hearn, J. (1992). *Men in the Public Eye. The construction and deconstruction of public men and public patriarchies*. London and New York: Routledge.
- Heidegger, M. (1975). *Poetry, Language, Thought*. New York: Harper & Row.
- hooks, b. (2015) [1990]. *Yearning. Race, gender and cultural politics*. New York: Routledge.
- Lefebvre, H. (2000) [1974]. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.

- Massey, D. (1994). *Space, Place and Gender*. Cambridge: Polity Press.
- Merleau-Ponty, M. (2000). *Øyet og hånden*. Artes-serien, Oslo: Pax forlag.
- Merrifield, A. (2000). Henri Lefebvre. A Socialist in Space. I M. Crang & N. Thrift (red.), *Thinking Space*. London: Routledge.
- Metzger, J. (2014). *Planning Against the Political : Democratic Deficits in European Territorial Governance*. Hoboken: Taylor and Francis.
- Paulsson, E. (2016). *Göra plats. Graffiti, kommunal förvaltning och plats som relationell effekt*. Doktorsavhandling, Stockholms universitet.
- Ratzel, F. (1923). *Politische Geographie*. München: Eugen Oberhummer.
- Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion Limited.
- Sartre, J.P. (2004) [1976]. *Critique of dialectical reason. Volume 1. Theory of Practical Ensembles*. London: Verso (Oversatt til engelsk, Gallimard 1960).
- Soja, E.W. (1996). *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and other Real-and-Imagined Places*. Malden, MA, and Oxford: Blackwell Publishing.
- Soja, E.W. (1999). Thirdspace: Expanding the Scope of the Geographical Imagination. I D. Massey et al. (red.), *Human Geography Today*. Cambridge: Polity Press.
- Sæter, O. (2003). *Stedsblikk, stedsfortellinger og stedsstrider. En sosiologisk analyse av tre kasus*. Oslo: Rapport 3:2003. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi. Universitetet i Oslo.
- Thrift, N. (1999). Steps to an Ecology of Place. I D. Massey et al. (red.), *Human Geography Today*. Cambridge: Polity Press.
- Tilly, C. (1994). *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*. USA, Berg Oxford: Providence.
- Tuan, Y. (1979). *Space and Place. The Perspective of Experience*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Unwin, T. (2000). A waste of space? Towards a critique of the social production of space. *Trans Inst British Geography*, (1), 11–28.
- Watson, E. & Gibson, K. (1995). *Postmodern Cities and Spaces*. London and New York: Blackwell.
- Wilson, E. (1991). *The Sphinx in the City. Urban Life, the Control of Disorder and Women*. University of California Press.
- Wilson, E. (1995). The Invisible Flaneur. I E. Watson & K. Gibson (red.), *Postmodern Cities and Spaces*. London and New York: Blackwell.
- Whittle, A. & Spicer, A. (2008). Is Actor Network Theory Critique? *Organization Studies*, 29(4), 611.
- Østerberg, D. (1990). Det sosiomaterielle. I T. Deichman-Sørensen & I. Frønes (red.), *Kulturanalyse* (s. 65–80). Oslo: Gyldendal.
- Østerberg, D. (1993). *Fortolkende sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget. Det blå bibliotek.
- Østerberg, D. (1998). *Arkitektur og sosiologi i Oslo*. Oslo: Pax forlag.

